

O'qituvchining ma'naviy dunyosi va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan munosabati

Hozirgi zamon sotsiologik tadqiqotlarida o'qituvchilarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganishga nisbatan qiziqishlariga jiddiy e'tibor qaratilmoqda, chunki har qanday jamiyatda belgilangan me'yoriy qonuniyatlar tizimi bo'lib, unda milliy va umuminsoniy qadriyatlar yetakchilik qiladi.

Xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishda milliy urf—odatlarimiz va ularning zahirida mujassam bo'lgan mehr—oqibat, insonni ulug'lash, tinch va osoyishta hayot, do'stlik va totuvlikni qadrlash, turli muammolarni birgalashib hal qilish kabi ibratli qadriyatlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ushbu qadriyatlar ta'lim—tarbiya asosida yosh avlod ongiga singdiriladi. Mamlakatimiz ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilar va tarbiyachilarning pedagogik mahoratida umumbashariy qadriyatlar ularning ma'naviy dunyosi naqadar keng ekanligini namoyon etadi. Buyuk allomalarimizning ta'lim—tarbiyaga oid qarashlarida umuminsoniy ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan e'tibor asosiy o'rinda turgan. Ota—bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lmish ilmu ma'rifat, ta'lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining asosi deb bilganlar. Inson axloqi aqlga, xulqi va hatti—harakati esa ilm—fanni o'rganishga hamda ma'rifatga asoslangandagina kamolotga erishadi. Allomalarning fikrlariga ko'ra insonparvarlik g'oyalarining amalga oshishi ma'naviy barkamollikka erishish, bilimli va ma'rifatli bo'lishga bog'liq. Shuning uchun ham ular ilmlilikni umuminsoniy qadriyat darajasida ulug'lab, jamiyatning barcha a'zolarini ilm egallashga chaqirdilar, muallimlarning mehnatini qadrladilar.

Abu Rayhon Beruniy bilim umuminsoniy qadriyatlarni o'rganishning kaliti ekanligini alohida ta'kidlaydi. *"Ilmning foydasi ochko'zlik bilan oltin, kumush to'plash uchun bo'lmay, balki u orqali inson uchun zarur narsalarga ega bo'lishdir"* deb yozadi alloma. (Abu Rayhon Beruniy.: Ÿylar, hikmatlar, naqlar, she'rlar. 44—bet).

Falsafiy talqinda qadriyatlar — inson va insoniyat uchun beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan erkinlik, tinchlik, ijtimoiy tenglik, haqiqat, ma'rifat, go'zallik, yaxshilik kabi barkamol inson uchun ijobiy ahamiyat kasb etuvchi holatlar yig'indisidir.

O.Musurmonovanning ta'kidlashicha, qadriyatlar inson tomonidan qadrlanadigan narsalardan iborat bo'lib, kishilarning talabi, xohishi, qiziqishi va maqsadi asosida o'zaro munosabat, o'zaro ta'sir natijasida vujudga keladigan holatdir. Demak, qadriyatlarning mohiyatini pedagogik nuqtai nazardan izohlaganimizda, insonning ma'naviy ehtiyojlari asosida paydo bo'lgan, amaliy faoliyatda davr sinovidan muvaffaqiyatli o'tgan, o'z shakl va mazmunida xalqning ma'naviy olamini mujassam etgan, asrlar davomida xalqning ma'naviy

madaniyatini shakllantirish manbai sifatida qadrlanib kelingan ma'naviy – ruhiy hatti–harakatlar, narsa va hodisalar majmui. (Musurmonova O.: "Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi". 66 – bet).

Shuning uchun ham avvalo o'qituvchining o'zida bekamu ko'st takomillashgan, eng yuksak umuminsoniy qadriyatlar tuyg'usi bo'lishi kerak. Bu tuyg'u, uning mukammal shakllangan pedagogik mahorati qirralarida doimo o'z aksini topishi zarur. Inson bolasi yoshligidan to umrining oxirigacha ilm olib, aqliy kamolot sari intilar ekan, barcha umuminsoniy qadriyatlarga ilm tufayli erishadi. Ÿqituvchi – ilmni xalqqa targ'ib etuvchi va yoshlar qalbiga yo'l topuvchi asosiy javobgar shaxsdir. ***"Inson qalbiga yo'l avvalo ta'lim–tarbiyadan boshlanadi. Dunyo imoratlari ichida eng sharaflisi maktab bo'lsa, kasblarning ichida eng sharaflisi o'qituvchilik va murabbiylikdir"*** deb ta'kidlaydi I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida (130 – 131 betlar).

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchi mehnat faoliyatining umuminsoniy qadriyatlarga yo'naltirilganligiga bog'liq. Ÿqituvchi o'zining qizg'in mehnat faoliyati va kasbiy mahorati bilan umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarga nechog'lik boy ekanligini ta'lim – tarbiya jarayonida namoyish etadi. Ÿqituvchi mehnatining natijasi bo'lmish komil inson yuksak ma'naviyatni yaratadi va rivojlantiradi, umumbashariy qadriyatlarni asraydi. Ÿqituvchi o'z pedagogik faoliyatini bezaydigan quyidagi qadriyatlar tizimini muntazam egallab borishi zarur:

- Ijtimoiy – siyosiy qadriyatlar;
- ma'naviy – axloqiy qadriyatlar;
- badiiy – estetik qadriyatlar;
- aqliy bilish faoliyati bilan bog'liq qadriyatlar;
- mehnat bilan bog'liq qadriyatlar;
- ekologik qadriyatlar.
- Ÿqituvchining bilimi, pedagogik mahorati, qizg'in mehnati barkamol avlodni tarbiyalashga, ularda tashabbuskorlik, faollik, ishbilarmonlik, ijodkorlik, tadbirkorlik hislatlarini va ma'naviy ongini shakllantirishga qaratilgan.

Mamlakatimizda *"kadrlarni o'qitish va tarbiyalash milliy tiklanish printsiplari va mustaqillik yutuqlari, xalqning boy milliy, ma'naviy va intellektual salohiyati hamda umumbashariy qadriyatlarga tayangan, insonparvarlikka yo'naltirilgan ta'limning mazmuni davlat ta'lim standartlari asosida"* ("Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" 54 – bet) olib boriladi. Ayniqsa umumbashariy qadriyatlar asosida ta'lim oluvchining shaxsiga, unda ta'lim va bilimlarga bo'lgan ishtiyoqni kuchaytirishga, mustaqil ish tutishni, insoniy qadr – qimmat tuyg'usini shakllantirishga alohida e'tibor beriladi.

Zamonaviy ta'lim muassasalarida pedagoglarning umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qilish tajribasi kamligidan dalolat beradi va ushbu muammolar haqida o'ylab ko'rishga majbur etadi.

Ўqituvchi mehnatidagi natijalar uning umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan munosabati bilan o'lchanishi yevropa olimlarining ham ilmiy tadqiqot ishlaridan o'rin olgan. Jumladan, K. Klakxon o'qituvchining umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan munosabatini turkumlarga ajratib, quyidagicha ta'rif beradi: "qadriyatlar — oshkora yoki yashiringan, individga yoki guruhga xos bo'lgan orzu istak haqidagi tasavvuri bo'lib, ular tomonidan kasbiy faoliyat yuzasidan bajarilayotgan mehnat turlarini, vositalarini va maqsadlarini tanlashga ta'sir ko'rsatadi".

U pedagogik qadriyatlarni takomillashtirishga nisbatan quyidagi muammolar muhim ahamiyatga ega deb ta'kidlaydi:

1) o'qituvchining jamiyatga xos qadriyatlarni o'zlashtirishi va targ'ib qilish qobiliyati.

2) o'qituvchining o'quv—tarbiyaviy jarayonlarda umuminsoniy qadriyatlarni samarali targ'ib etish istagi va imkoniyatlari.

3) targ'ib etilayotgan umuminsoniy qadriyatlarni o'quvchi tomonidan muntazam qabul qilinishi uchun o'qituvchining zarur shart — sharoitlarni yaratganligi.

Pedagog olimlar o'z tadqiqotlarida o'qituvchilarning umuminsoniy qadriyatlarga munosabatini va ularni o'quvchilar ongiga yetkaza olish qobiliyatlariga qarab ikkita asosiy turga ajratib ko'rsatadilar:

1) "Ўquvchi ongini rivojlantirish"ga yo'naltirilganlik: ushbu toifadagi o'qituvchi jamiyat tomonidan belgilangan ijtimoiy axloqiy omillarga tayangan holda avvalo o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga intiladi;

"Ta'lim jarayonida biror natijaga erishish"ga yo'naltirilganlik: Ushbu toifadagi o'qituvchi o'quvchining faqatgina aqliy rivojlanishidan manfaatdor. Ўzlashtirilgan o'quv materialini qat'iy tekshirib boradi. Bunday yo'naltirilganlikda o'qituvchi jamiyatning faqatgina ta'lim sohasiga nisbatan munosabatlarini bajarish bilan bog'liq faoliyatni olib boradi.

Qadriyatlar sub'ekt tomonidan idealga aylanishi mumkin. Bu holda ushbu qadriyat — inson hayotiy pozitsiyasining o'rnatilishiga ta'sir qilishga qodir hamda muhim ahamiyatga ega bo'lgan maqsadli qadriyatlarga aylanadi.

M.Rokich inson qadriyatlari tushunchasiga ikki xil ta'rif bergan: U qadriyat deganda insonning o'z maqsadini boshqa maqsadlar bilan solishtirganida ustunligiga ishonchi yoki individ xulqining boshqalar xulqi bilan solishtirganda ustunligiga ishonchini tushunadi. Shundan kelib chiqib, u insoniy qadriyatlarning ikkita turini ajratadi: maqsadli qadriyatlar va vositali qadriyatlar. Birinchisi ideal, ikkinchisini esa instrumental deb ataydi. Ideal qadriyatlarda individ uchun ma'lum bo'lgan hayotiy qadriyatlarning ustuvorligi aks etadi, instrumental

qadriyatlarda esa — tegishli ideal qadriyatlarning amalga oshirilishiga olib keladigan ma'lum xulq turlarining ustuvorligi aks etadi.

Ko'pchilik olimlar ideal qadriyatlarni o'qituvchi pedagogik faoliyatining mazmuni, pedagogik qadriyatlar deb hisoblaydilar va ko'pincha quyidagilarini e'tirof etadilar: xususiy nufuz, yuqori moddiy ahvol, kreativlik, faol ijtimoiy aloqalar, o'z—o'zini rivojlantirish, muvaffaqiyatlar, ma'naviy qoniqish, o'z individualligini saqlab qolish.

Pedagogik faoliyatda umumbashariy qadriyatlar o'qituvchining qizg'in mehnati evaziga shakllanib boradi va quyidagi muammolar o'qituvchi uchun bugungi kunda eng muhim ahamiyatga ega:

- o'qituvchi mehnatida jamiyatga xos umumbashariy qadriyatlarni o'z maqsadlarining asosi deb bilishi;
- o'qituvchi mehnatida maqsadli qadriyatlarni samarali uzatish istagining mavjudligi va imkoniyatlari;
- o'quvchilar maqsadli qadriyatlarni qabul qilishi uchun o'qituvchi tomonidan zarur shart — sharoitlarning yaratilishi.

Bunday yo'naltirilganlik mazmunida jamiyatning ta'lim sohasida olib borayotgan islohotlari mazmuni va mohiyati ifodalangan. Shuning uchun o'qituvchi mehnatining mohiyatida uning ma'naviy saviyasini ko'rsatadigan intellektual ong, yuksak ma'naviyat, an'analarga va umumbashariy qadriyatlarga tayanadigan, zamonning ilg'or yutuqlaridan oziqlanadigan milliy dunyoqarash va e'tiqod kabi mezonlar mavjud bo'lishi kerak.

A.A. Xoliqov,
Nizomiy nomidagi TDPU
dotsenti